

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
& ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Τ Μ Η Μ Α: ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΘΕΜΑΤΩΝ

Ταχ. Διεύθυνση : 3ης Σεπτεμβρίου 42
Τ.Κ. : 10433 Αθήνα
Πληροφορίες : Μ. Φακιολά
Τηλέφωνο : 210.5219064
e-mail : mfakiola@culture.gr
e-mail : dnpk@culture.gr

ΚΟΙΝ.: Ως Πίνακας Αποδεκτών

**ΘΕΜΑ: Εγγραφή του στοιχείου "Η Εορτή της Παναγίτσας στ' Αρχαία" στο
Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς**

ΑΠΟΦΑΣΗ

Έχοντας υπόψη:

1) τις διατάξεις:

α) Του Ν 4622/2019 (ΦΕΚ 133/Α/07-08-2019) «Επιτελικό Κράτος: Οργάνωση, λειτουργία
... Διοίκησης»,

β. του ΠΔ 70/2015 (ΦΕΚ 114/Α/22.9.2015) για την «Ανασύσταση των Υπουργείων...» και
ειδικά το άρθ. 2 που αφορά την ανασύσταση του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού,

γ. του ΠΔ 4/2018 (ΦΕΚ 7/Α/22.01.2018) «Οργανισμός Υπουργείου Πολιτισμού και
Αθλητισμού»,

δ. του Π.Δ. 83/2019 (ΦΕΚ 121/Α/9.07.2019) «Διορισμός Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης,
Υπουργών, Αναπληρωτών Υπουργών και Υφυπουργών»,

ε. του άρθρου 10 του Π.Δ. 84/2019 (ΦΕΚ 123/Α/17.7.2019) «Σύσταση και Κατάργηση Γενικών Γραμματειών και Ειδικών Γραμματειών/ Ενιαίων Διοικητικών Τομέων Υπουργείων»,

στ. της με Α.Π. ΥΠΠΟΑ/ΥΠΟΥΡΓΟΣ/397848/12/26.07.2019 (ΦΕΚ ΥΟΔΔ 485/26.07.2019) Απόφασης «Διορισμός Μετακλητού Γενικού Γραμματέα Πολιτισμού στο ΥΠΠΟΑ»,

ζ. του Ν. 3028/2002 για την «Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 153/Α/28.06.2002),

η. του Ν. 3521/2006 «Κύρωση της Σύμβασης για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 275/Α/22.12.2006).

2) Την με Α.Π. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΔΥΗΔ/ΔΔΑΑΔ/ΤΔΑΔΤΠ/343340/33842/31022/24629/1.11.2016 (ΑΔΑ Ω9Ο64653Π4-ΣΟΟ) Υπουργική Απόφαση, όπως τροποποιήθηκε με την με Α.Π. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΔΥΗΔ/ΔΔΑΑΔ/ΤΔΑΔΤΠ/409491/33652/31913/25263/9-10-2017 (ΑΔΑ 75ΞΟ4653Π4-ΕΦΑ) Υ.Α σχετικά με τη συγκρότηση της Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής για την εφαρμογή της Σύμβασης για την προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

3) Τον σχετικό φάκελο που υποβλήθηκε στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς από τον Λαογραφικό Σύλλογο Ελευσίνας «το Αδράχτι», μέσω των Ευδοκίας Καραβασίλη, γραμματέως και Παντελίτσας Τσαλιμοπούλου, προέδρου του Συλλόγου για το στοιχείο *Η εορτή της Παναγίτσας στ' Αρχαία*.

4) Την ομόφωνη θετική γνωμοδότηση αναφορικά με το υποβληθέν Δελτίο εγγραφής του στοιχείου της Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής για την εφαρμογή της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς,

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΜΕ

Εγκρίνουμε την εγγραφή του στοιχείου *Η Εορτή της Παναγίτσας στ' Αρχαία* στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς όπως περιγράφεται στο συνημμένο Δελτίο Στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που φέρει τον παραπάνω τίτλο.

Συνημμένα: Το Δελτίο (9 φύλλα)

Η Υπουργός Πολιτισμού & Αθλητισμού

Λίνα Μενδώνη

Πίνακας Αποδεκτών

- 1.Γραφείο Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού
- 2.Γραφείο Γενικού Γραμματέα ΥΠΠΟΑ
- 3.Γραφείο Γενικής Διευθύντριας Αρχαιοτήτων & Πολιτιστικής Κληρονομιάς ΥΠΠΟΑ
4. Ελληνική Εθνική Επιτροπή για την UNESCO, Ακαδημίας 3, Τ.Κ. 10027
- 5.Γραμματεία Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής για την εφαρμογή της Σύμβασης για την προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΔΙΝΕΠΟΚ, 3ης Σεπτεμβρίου 42, 10433
6. Λαογραφικός Σύλλογος Ελευσίνας "Το Αδράχτι", Ιάκχου 19, 19200, e-mail: adrahti2002@yahoo.gr
7. Ευδοκία Καραβασίλη, e-mail: ekaravassili@otenet.gr

Ακριβές Αντίγραφο
Κεντρικό Πρωτόκολλο
ΜΑΡΚΑΤΗ ΕΛΕΝΗ

**HELLENIC REPUBLIC
MINISTRY OF CULTURE AND
SPORTS
GENERAL DIRECTORATE OF
ANTIQUITIES AND CULTURAL
HERITAGE
DIRECTORATE OF MODERN
CULTURAL HERITAGE
DEPARTMENT OF INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE AND
INTERCULTURAL ISSUES**

Athens, 10.8.2020

Rer. Number:

ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΝΠΑΑΠΚ/ΤΑΠΚΔΘ/
431708/303856/1922/617/10.8.2020

CC: Attached table of recipients

Address: 42, Tritis Septemvriou av.,
Athens, Greece
Postal Code: 10433
Information: Maria Fakiola
Tel: 00302105219064
e-mail: mfakiola@culture.gr
e-mail: dnpc@culture.gr

Subject: Inscription of the element “Panagia Messosporitissa, Feast of the Virgin Mary at the Ancient Ruins of Eleusis” on the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Greece.

Taking into consideration:

1. The provisions:

- a) of L. 4622/2019 (Government Gazette 133/A/07-08-2019) “Executive State: Organization, operation... Administration”
- b) of PD 70/2015 (Government Gazette 114/A/22.9.2015) on the “Reconstitution of the Ministries...” and especially the art. 2 concerning the reconstitution of the Ministry of Culture and Sports
- c) of PD 4/2018 (Government Gazette 7/A/22.01.2018) “Organization of the Ministry of Culture and Sports”
- d) of P.D. 83/2019 (Government Gazette 121/A/9.07.2019) “Appointment of the Deputy Prime Minister, of Ministers, Deputy Ministers”,
- e) of article 10 of the P.D. 84/2019 (Government Gazette 123/A/17.7.2019) “Recommendation and Repeal of General Secretariats and Special Secretariats/ of Unified Administrative Sector of Ministries”

- f) of Ministerial Decision with Ref. Number 397848/12/26.07.2019 (Government Gazette 485/26.07.2019) “Appointment of the Deputy General Secretary of Culture at the Ministry of Culture”
- g) of the law No 3028/2002 “For the protection of antiquities and cultural heritage in general” (O.G.G. 153/A/28.06.2002)
- h) of the law No 3521/2006 “Ratification of the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage” (O.G.G. 275/A/22.12.2006)

2. The Ministerial Decision with Ref. Number 343340/33842/31022/24629/1.11.2016 (ADA E9O64653Π4-EOO), as amended by the Ministerial Decision with Ref. Number 409491/33652/31913/25263/9-10-2017 (AD75YO4653Π4-ETA) regarding the establishment of the National Scientific Committee for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.

4. Of the Presidential Decree No 24 (O.G.G. 20/A/27.1.2015).

3. The relevant file submitted to the Directorate of Modern Cultural Heritage by the Folklore Society of Eleusis “Adrachtí” through Evdokias Karavasilis, secretary, and Pantelitsa Tsalimopoulou, president of the above mentioned Folklore Society.

4. The unanimous opinion regarding the submitted Form of the National Scientific Committee for the Implementation of the Convention for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage.

We approve the inscription of the element under the title “Panagia Messosporitissa, Feast of the Virgin Mary at the Ancient Ruins of Eleusis” on the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Greece as described in the attached Nomination Form.

Attached: 9 sheets (The Nomination Form)

The Minister of Culture and Sports
Lina Mendoni

RECIPIENTS

1. Office of the Minister of Culture and Sports
2. Office of the General Secretary of the Ministry of Culture and Sports

3. Office of the General Director of Antiquities & Cultural Heritage of the Ministry of Culture and Sports
4. Hellenic National Committee for UNESCO, Akadimias 3, P.C. 10027
5. Secretariat of the National Scientific Committee for the Implementation of the Convention for Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, DINEPOK, 42 Tritis September av., PC 10433
6. Folklore Society of Eleusis "Adrachti", Iakhou 19, PC 19200, e-mail: adrahti2002@yahoo.gr
7. Evdokia Karavassili, e-mail: ekaravassili@otenet.gr

**ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Ψλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του:

Παναγία Μεσοσπορίτισσα, Εορτή της Παναγίτσας στα «Αρχαία»

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες: Εισόδια της Θεοτόκου

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Την παραμονή των Εισοδίων της Θεοτόκου, την 20ή Νοεμβρίου, ψάλλεται ο πανηγυρικός Εσπερινός στο εκκλησάκι της Παναγίτσας, επάνω στον λόφο, εντός του αρχαιολογικού χώρου της Ελευσίνας. Πρόκειται για τελετουργία στον ίδιο ακριβώς χώρο όπου τελούνταν τα Ελευσίνια Μυστήρια. Το σκηνικό είναι υποβλητικό. Μετά τη λειτουργία, οι προσκυνητές μοιράζονται τον ημίγλυκο άρτο και γεύονται το πολυσπόρι, την προσφορά πανσπερμίας προς την Παναγία.

δ. Πεδίο ΑΠΚ :

- προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις
- επιτελεστικές τέχνες
- κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις
- γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν
- τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία
- άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντάται το στοιχείο:

Ελευσίνα Αττικής (αρχαιολογικός χώρος)

στ. Λέξεις-κλειδιά:

Παναγίτσα, Παναγία Μεσοσπορίτισσα, Αγία Δήμητρα, Αρτοκλασία, Πανσπερμία, Πολυσπόρι

2. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-είς του στοιχείου;

- Πολίτες του Δήμου Ελευσίνας, των όμορων Δήμων, αλλά και άλλων περιοχών της Ελλάδας που έρχονται στην Ελευσίνα για το έθιμο
- Λαογραφικός Σύλλογος Ελευσίνας «Το Αδράχτι»
- Δήμος Ελευσίνας

β. Έδρα/τόπος

- Αρχαιολογικός χώρος Ελευσίνας
- Λαογραφικός Σύλλογος Αδράχτι

Ιάκχου 19
Τ.Κ.: 19200 Ελευσίνα
Τηλ. 2015562680
e-mail: adrahti2002@yahoo.gr

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Αρμόδια πρόσωπα :

Όνομα: Παντελίτσα Τσαλιμοπούλου
Ιδιότητα: Πρόεδρος
Όνομα: Ευδοκία Καραβασίλη
Ιδιότητα: Γραμματέας
E-mail: adrahti2002@yahoo.gr, ekaravassili@otenet.gr

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ, όπως απαντάται σήμερα

Η θέση της μικρής εκκλησίας της Παναγίας, η προηγηθείσα για αιώνες λατρεία της θεάς Δήμητρας, η εποχή της μεσοσποράς και η προαιώνια επίκληση των θείων για την εύνοια κατά την καλλιεργητική περίοδο, συνιστούν ένα συνδυαστικό υπόβαθρο που προσδίδει μοναδικότητα στο έθιμο.

Την παραμονή των Εισοδίων της Θεοτόκου, την 20ή Νοεμβρίου, στο εκκλησάκι της Παναγίτσας μέσα στον Αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας, τελείται πανηγυρικός εσπερινός. Από νωρίς το απόγευμα, στις 3 μ.μ., κυρίως γυναίκες με καλάθια που περιέχουν άρτους ανεβαίνουν σιγά σιγά τον λόφο του αρχαιολογικού χώρου προς το εκκλησάκι, είτε από την ανατολική πλευρά του βράχου, είτε από το πλάτωμα πάνω από το αρχαίο Τελεστήριο, από τη νότια πλευρά του βράχου. Προσεκτικά, με εγκάρδιες κουβέντες με τις φίλες και γειτόνισσες ή μοναχικά. Οι γυναίκες της Ελευσίνας έχουν αρχίσει την προετοιμασία από την προηγούμενη. Κάποιες ετοιμάζουν τον ημίγλυκο άρτο, με τον παραδοσιακό τρόπο του ζυμώματος. Σιδερώνουν τα λευκά, κεντητά τραπεζομάντιλα, τα οποία θα στρώσουν μέσα στα καλάθια για να αποθέσουν επάνω τους άρτους. Πρέπει να είναι κολαριστά, δίνοντας περισσή φροντίδα στο σιδέρωμα του κεντήματος και της δαντέλας.

Σε λίγο αρχίζουν να συρρέουν πλήθη προσκυνητών, ακολουθώντας την ίδια διαδρομή. Διασχίζουν τα Μεγάλα Προπύλαια, το Καλλίχορον Φρέαρ στα αριστερά, τα Μικρά Προπύλαια, το Πλουτώνειο στα δεξιά και την Αγέλαστο Πέτρα. Το τελευταίο τμήμα της Ιεράς Οδού είναι ανηφορικό. Φιλική ανάσα όμως η θάλασσα από τη Σαλαμίνα. Ο ορίζοντας είναι ανοιχτός από όλες τις πλευρές πλην της δυτικής, που ακόμη κρύβεται από τον λόφο. Κάθε λίγα βήματα μια διαφορετική όψη του έντονα ανάγλυφου τοπίου, φανερώνεται στα μάτια του προσκυνητή. Κυριαρχούν τα μαρμάρινα, δομικά στοιχεία του ελευσινιακού ιερού και οι αρχαίες επιγραφές, που όλοι κάνουν μια προσπάθεια να διαβάσουν. Σίγουρα διαβάζουν τις μικρές πινακίδες που μπορεί να έχει τοποθετήσει σε κάποιο σημείο η αρχαιολογική υπηρεσία ή ανανεώνουν στη μνήμη τους τις παλαιές. Γυρνούν το βλέμμα μια προς τα τείχη, μια προς τη θάλασσα και το Τελεστήριο, μια προς τον λόφο. Οι νέοι επισκέπτες δεν σταματούν να φωτογραφίζουν.

Στα τελευταία, απότομα, μαρμάρινα, σκαλοπάτια εμφανίζεται πρώτα, το όμορφο καμπαναριό και αμέσως, η λιτή, γκριζόλευκη εκκλησία της Παναγίτσας. Στον περιβόλο, γείτονες, γνωστοί αλλά και φίλοι και συγγενείς που μένουν πλέον στην Αθήνα και τα περίχωρά της, αλλά πάντα έρχονται για προσκύνημα στην Παναγίτσα. Οι μεγαλύτεροι έχουν κουραστεί φανερά από την ανηφόρα και το βάρος του καλάθιού. Είναι όμως ευχαριστημένοι. «Θα αξιωθούμε και του χρόνου;» ακούμε να λένε.

Τα καλάθια αποτίθενται απευθείας επάνω στη γη, έξω από το εκκλησάκι. Στην είσοδο του υπάρχει ένα μανουάλι, για να ανάβουν οι πιστοί τα κεριά τους. Το εκκλησάκι άλλωστε είναι πολύ μικρό. Οι προσφέροντες, τοποθετούν κεριά επάνω στους άρτους. Θα τα ανάψουν αργότερα, γύρω στις 16:30, όταν ο ιερέας θα βγει από το μικρό εκκλησάκι για να ευλογήσει τις προσφορές και να ψάλει: «Ευφορία των καρπών της γης και καιρόν ειρηνικόν παρά του Κυρίου αιτησόμεθα».

Ο ήλιος είναι στη δύση του και χρωματίζει εντυπωσιακά τον ορίζοντα. Το ελευσινιακό ιερό άλλωστε κτίστηκε σε προνομιακή τοποθεσία. Ο μικρός περίβολος της Παναγίτσας λόγω των αναμμένων επί των άρτων κεριών και των προσώπων που κοιτούν προς τη γη και φωτίζονται, λαμβάνει χαρακτηριστικά μοναστικού χώρου λατρείας. Θα λέγαμε ότι και οι προσκυνητές επιδεικνύουν θρησκευτικό σεβασμό, συναισθήματα και αντιδράσεις που απαντούν σε έναν ευφρόσυνο, μοναστικό χώρο, όπου το αρχαίο και το νέο συνυπάρχουν φιλικά (βλ. Παράρτημα 2). Δεν έχουν άλλωστε περάσει και πολλά χρόνια –τη δεκαετία του ’70– από τότε που η γιαγιά ενός φίλου έλεγε, ότι άναβε: «το ένα κεράκι στην Παναγία και το άλλο στην Αγία Δήμητρα».

Όταν ο ήλιος έχει πλέον δύσει και η δέηση ολοκληρωθεί, τα καλάθια με τους άρτους τοποθετούνται πάνω στα αρχαία μάρμαρα, όπου τεμαχίζονται με χαρά και μοιράζονται στο εκκλησίασμα. Ανταλλάσσονται ευχές: «χρόνια πολλά», «και του χρόνου», «βοήθειά μας». Οι νέοι κάθε χρόνο επισκέπτες εκπλήσσονται από την υποβλητικότητα του χώρου. Το σημείο έχει υπάρξει τόπος προσευχής και επίκλησης επί αιώνες προς τη θεά Δήμητρα και την Παναγία Δέσποινα, στο πρόσωπο της οποίας μετενσαρκώθηκαν οι μητέρες του αρχαίου κόσμου. Ειδικά όμως στην Ελευσίνα, όπως μας λένε οι καταγεγραμμένες μαρτυρίες, η επίκληση στην Παναγία γίνονταν χωρίς να λησμονείται η Δήμητρα, μέσω της ταύτισης.

Η τελετή έχει τελειώσει και ο κόσμος κατεβαίνει τον λόφο με τα καλάθια σχεδόν άδεια και το βήμα ανάλαφρο. Ήσυχια, χαρούμενα. Καθεμία και καθένας έχει φυλάξει διπλωμένο στη λευκή πετσέτα «λίγο άρτο για το σπίτι». Όλοι οι προσφέροντες έχουν φυλάξει λίγα κομμάτια για το μέλος της οικογένειας, τον γείτονα, τον φίλο που δεν μπόρεσε να παραστεί. Ένα ευλογημένο κομμάτι άρτου για να απλωθεί η Θεία Χάρις.

Έξω από την κεντρική είσοδο του αρχαιολογικού χώρου «Το Αδράχτι» έχει ετοιμάσει και προσφέρει σε όσους κατεβαίνουν από τον λόφο το πολυσπόρι. Ένα μίγμα δημητριακών, οσπρίων και καρυκευμάτων. Στην Ελευσίνα το έφτιαχναν έως και λίγο πριν από την αυγή του 20ού αιώνα, όσο η κοινωνία ήταν έντονα αγροτική. Το έθιμο του πολυσπορίου ατόνησε και εγκαταλείφθηκε, για να αναβιώσει πριν από μερικά χρόνια, το έτος 2014 ως όψη της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. Οι μετέχοντες, το ζητούν και το γεύονται με ευχαρίστηση.

Έχοντας κοινωνήσει και αυτήν την τελευταία «προσφορά», ο κόσμος έχει επιθυμία για συζήτηση, για επαφή. Οι προσκυνητές συζητούν για τη λειτουργία, τον ιερέα, τους ψάλτες, τον καιρό, τα κοφίνια με τις αρτοκλασίες, τα τελευταία νέα του δήμου. Αρκετοί είναι αυτοί που συνεχίζουν την παρέα σε κάποιο από τα όμορφα καταστήματα της κεντρικής πλατείας ή του μεγάλου πεζοδρόμου της Ελευσίνας.

Είναι λίγο μετά τις 5 το απόγευμα. Και όμως, μέσα σε μόλις ένα δίωρο, κάτι σημαντικό έχει επιτελεστεί για τους συμμετέχοντες και τον τόπο.

4. Χώρος/εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ.

Στον λόφο των αρχαιοτήτων, ακριβώς επάνω από το τελεστήριο των Ελευσινίων Μυστήριων και το Πλουτώνειο –δηλαδή την είσοδο της σπηλιάς, από την οποία ο μύθος θέλει να οδηγήθηκε η Περσεφόνη στον Άδη από τον Πλούτωνα– είναι κτισμένο το εκκλησάκι των Εισοδίων της Θεοτόκου, γνωστό στην περιοχή ως Παναγίτσα. Στο βιβλίο της *Ελευσίνα, ο αρχαιολογικός χώρος και το Μουσείο*, η Καλλιόπη Παπαγγελή αναφέρει: «Ακολουθώντας την πομπική οδό, ο επισκέπτης βλέπει στα δεξιά του αμέσως ύστερα από το Πλουτώνειο μια βαθμιδωτή εξέδρα, λαξευμένη στον απότομο βράχο. Στην κορυφή του βρίσκεται το μεταβυζαντινό εκκλησάκι της Παναγίας, που αποτελεί και αυτό ορόσημο του χώρου». Πράγματι, ο λόφος των αρχαιοτήτων και αυτή η μικρή εκκλησία, δεσπόζει στο κέντρο της πόλης και είναι εμφανής από τα περισσότερα σημεία της.

Χρονολογείται από την εποχή της τουρκοκρατίας Λιτό, πέτρινο-επιχρισμένο, μικρό, παραλληλόγραμμο κτίσμα. Το μόνο «στολίδι» είναι το μικρό καμπύλο τμήμα που προβάλλει προς την ανατολή, και σηματοδοτεί εξωτερικά το χώρο του Ιερού, με κεραμίδια τοποθετημένα ημικυκλικά. Εκεί, στο Ιερό, βρίσκεται και το ένα από τα δύο μικρά, κάθετα ανοίγματα. Το άλλο βρίσκεται ακριβώς

απέναντι, πάνω από την είσοδο. Δεν υπάρχουν παράθυρα. Έχει απλή, δίρριχτη σκεπή, το χρώμα της, γκριζο-υπόλευκο. Η χρονολόγησή του μόνον έμμεσα συμπεραίνεται (βλ. Παράρτημα 3).

Παρά το ιδιαίτερα λιτό εξωτερικό του, εσωτερικά διαθέτει θαυμάσιες τοιχογραφίες, οι οποίες, όμως, έχουν υποστεί μεγάλες ζημιές. Πέρα από τα χαράγματα και την αφαίρεση των οφθαλμών των αγίων, υπάρχουν δυστυχώς χαραγμένα πολλά ονόματα αλλά και ασβέστομα στο κάτω μέρος ως ένας κακώς νοούμενος ευπρεπισμός που κάποια χρονική στιγμή ατυχώς επιχειρήθηκε. Όλες οι τοιχογραφίες και ο θόλος έχουν σημαντικότερες επικαθήσεις καπνιάς.

Ακριβώς στον περίβολο της μικρής εκκλησίας αποτίθενται στη γη όλα τα κοφίνια με τις αρτοκλασίες. Καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο του πλατώματος αυτού και συστοιχίζονται με επιμέλεια δίπλα δίπλα, ώστε να μη χαθεί χώρος. Οι προσκυνητές λοιπόν περιστοιχίζουν τα κοφίνια, και κατ' αυτόν τον τρόπο αποτελούν και το φυσικό φράγμα για το αεράκι που συνήθως φυσά, ώστε να διατηρούνται αναμμένα τα κεράκια που στερεώνονται στη σάρκα του άρτου και ανάβονται την κατάλληλη στιγμή του εσπερινού.

Όπως προαναφέρθηκε, μετά τον εσπερινό και κατά την έξοδο των προσκυνητών από τον αρχαιολογικό χώρο, βρίσκουν στρωμένο το μακρόστενο τραπέζι του Λαογραφικού Συλλόγου «Το Αδράχτι», με το πολυσπόρι. Στις 20 Νοεμβρίου το σύνηθες είναι να έχουμε έναν αρκετά ψυχρό καιρό, ενώ η ανάβαση, η ορθοστασία και η κατάβαση από τον αρχαιολογικό χώρο έχει προκαλέσει μια ευχάριστη σωματική κούραση. Αυτό σημαίνει ότι το κέρασμα του πολυσπορίου είναι ευπρόσδεκτο και ως τονωτικό, στο τέλος της εορτής.

Από το 2014, όπου και εμφανίστηκε ο μεγάλος πάγκος με τις χύτρες των γυναικών-μελών του Αδραχτίου να μοιράζουν το ζωμό με τα δημητριακά, έχουν γίνει σταδιακές μετατροπές, με βασικό στόχο την τήρηση απαραίτητων συνθηκών υγιεινής. Είναι κάτι που απηχεί τις προτιμήσεις της εποχής μας. Από το 2018, το πολυσπόρι προετοιμάζεται λιγότερο υδαρές, προστέθηκαν μυρωδικά και συσκευάζεται σε θερμομονωτικά ποτηράκια με καπάκι, απευθείας μετά την παρασκευή του. Η νέα αυτή πρακτική ευνοεί τη μεταφορά του πολυσπορίου στο σπίτι, σε κάποιο μέλος της οικογένειας που δεν παρέστη.

Το πολυσπόρι παρασκευάζεται στον χώρο του Μουσείου του Λαογραφικού Συλλόγου το πρωί της 20ής Νοεμβρίου. Φακές, φασόλια, σιτάρι, ρεβύθια βρασμένα ξεχωριστά, τόσο, ώστε να διατηρούν κάποια σκληρότητα. Στη συνέχεια βράζονται για λίγα λεπτά όλα μαζί με ζάχαρη. Αφού κρυώσει αρκετά το μίγμα, προστίθεται καλαμπόκι βρασμένο, σταφίδες, πετιμέζι, κανέλα, σπόροι ροδιού. Η προσθήκη ξύσματος πορτοκαλιού αρωματίζει γευστικά το μίγμα του πολυσπορίου.

Η παρασκευή έχει χαρακτηριστικά εορτής. Μέλη του Συλλόγου που έχουν αναλάβει από τις προηγούμενες ημέρες καθήκοντα στην παρασκευή, αλλά και συγγενείς, γείτονες τους με μικρά παιδάκια προσχολικής ηλικίας, θα περάσουν από τον χώρο του Συλλόγου έστω για λίγα λεπτά, να χαιρετήσουν, να εποπτεύσουν τις εργασίες παρασκευής και να κάνουν ερωτήσεις, να κεραστούν κάποια από τα εδέσματα που οι κυρίες-μέλη έχουν φέρει μαζί τους, να πιούν κάτι «για το καλό». Υπάρχει πηγαίος ενθουσιασμός για τη συμμετοχή στην προετοιμασία της τοπικής εορτής.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

Δεν υπάρχουν προϊόντα ή παραγόμενα αντικείμενα.

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο ΑΠΚ

Στον ίδιο τον τόπο της πραγματοποίησης της σημερινής εορτής τελούνταν (15η έως 23η Βοηδρομιώνος) η κορυφαία μυστηριακή εορτή του αρχαίου κόσμου, τα Ελευσίνια Μυστήρια (βλ. Παράρτημα 4).

Η μυθολογία θέλει το Θριάσιο πεδίο με το όμορό του δυτικά, αρδευόμενο από τον Ελευσινιακό Κηφισό, Ράριο πεδίο, ως τον τόπο που η θεά Δήμητρα δίδαξε στο βασιλόπουλο της Ελευσίνας Τριπτόλεμο πώς να καλλιεργεί τη γη, χαρίζοντάς του τον σπόρο του σταριού. Στο αρχαίο ελευσινιακό νόμισμα εικονίζεται ο Τριπτόλεμος πάνω σε φτερωτό άρμα με στάχυα σταριού στα χέρια,

έτοιμος να πετάξει στην οικουμένη για να εξαπλώσει τον ιερό καρπό. Αυτά εξιστορούνται στον περίφημο Ομηρικό Ύμνο στη Δήμητρα (βλ. Παράρτημα 5).

Η προσφορά του άρτου (αρτοκλασία), όπως και το πολυσπόρι, αποτελούν ένα κοινό τελετουργικό στα χριστιανικά λατρευτικά δρώμενα, έτσι όπως τα βιώνουν οι σύγχρονοι χριστιανοί. Ο άρτος όμως που προσφέρεται στην Ελευσίνα έχει το αρχαιότερο ανάλογό του. Όπως γράφει η κ. Κ. Παπαγγελή: «φαίνεται πιθανόν ότι την 20η Βοηδρομιώνος ετελούνταν θυσίες στο Ιερό, ..., τότε πρέπει να γινόταν και η προσφορά του «πελάνου», μεγάλου ψωμιού ζυμωμένου από σιτάρι του Ράριου πεδίου, της ελευσινιακής πεδιάδας». (Παπαγγελή Κ., 2002, *Ελευσίνα Ο αρχαιολογικός χώρος και το μουσείο*).

Πριν από την έναρξη των Μεγάλων Ελευσίνιων Μυστηρίων του μήνα Βοηδρομιώνα, με προκήρυξη προς τους Πανέλληνες οι διοργανωτές προέτρεπαν τις πόλεις του τότε γνωστού κόσμου να καταθέσουν τις απαρχές (προσφορές) των καρπών τους στην Ελευσίνα, προς τιμήν της θεάς.

Οι σωζόμενες αναφορές για την πανσπερμία συνδέονται με την παρουσία μιας υπερμεγέθους (τρεις φορές το μέγεθος ενός ανθρώπου) κιστοφόρου καρυάτιδας, θαμμένης κατά το μεγαλύτερο μέρος της στον αρχαιολογικό χώρο, που έως το 1801 που εκλάπη, ήταν γνωστή ως Αγία Δήμητρα. Για το άγαλμα αυτό, το οποίο κατείχε εξέχουσα θέση στη ζωή των κατοίκων, υπάρχουν ιδιαίτερες αναφορές από εντόπιους και ξένους ερευνητές και περιηγητές, που επισημαίνουν ότι οι γεωργοί της Ελευσίνας και των γύρω περιοχών εναπόθεταν καρπούς και καλούσαν τον παπά του χωριού προκειμένου να δεηθεί «υπέρ ευφορείας των καρπών της γης» με κεριά και με λιβάνι (βλ. Παράρτημα 9).

Τον ευλογημένο καρπό τον ανακάτευαν με την υπόλοιπη σπορά, σίγουροι ότι θα έχουν μια καλή καρποφορία, μια πρακτική που ήταν συνηθισμένη και στις εξωτερικές λατρευτικές εκδηλώσεις των Ελευσίνιων Μυστηρίων, όπου και εκεί, οι καθαγιασμένοι σπόροι των μεγάλων σιρών (αποθηκών) του Ιερού, πωλούνταν στους μύστες για την ενίσχυση της δικής τους σποράς.

Από τη στιγμή που ο χριστιανισμός αναγνωρίστηκε ως επίσημη θρησκεία, τα παλαιά θρησκευτικά κέντρα υποβαθμίστηκαν. Πολλοί αρχαίοι ναοί μετατράπηκαν σε χριστιανικούς. Η συλλογική όμως μνήμη και η προφορική παράδοση των κατοίκων των θρησκευτικών κέντρων, αλλά και εκείνων των ευρύτερων περιοχών, δεν προσαρμόζεται βεβαίως κατά τον ίδιο τρόπο, ειδικά τις εποχές που ο άνθρωπος ήταν ακόμη άρρηκτα δεμένος με τη φύση, αφού συνδέονταν με βιωματικό τρόπο η ύπαρξή του από αυτήν, αλλά και μετέδιδε την προφορική του παράδοση με εντονότερο τρόπο, ως στοιχείο κοινωνικής επικοινωνίας.

Η πόλη της Ελευσίνας καταστράφηκε, το 396, από τον Αλάρικο και τους Βησιγόθους. Κατά τη διάρκεια του 4ου και 5ου αιώνα μ.Χ. η πόλη διατήρησε σχεδόν αναλλοίωτη τη μορφή που είχε κατά τους τελευταίους ρωμαϊκούς χρόνους. Ιστορικές αναφορές έκτοτε και έως τον 13ο αιώνα δεν υπάρχουν ή δεν έχουν ευρεθεί/μελετηθεί ακόμη.

Κατά τα τέλη του 14ου αιώνα, ο πληθυσμός στην ευρύτερη περιοχή άρχισε σταδιακά να πυκνώνει με την εγκατάσταση Αρβανιτών. Η πρώτη μαζική εγκατάσταση Αρβανιτών στην Ελλάδα έγινε με πρόσκληση του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού (1341-1355). Ο πρώτος δε εποικισμός της Αττικής έγινε το 1382 επί Φραγκοκρατίας και πάλι με πρόσκληση.

Είναι έξοχο να συναντούμε πηγές που με τη σειρά τους περιέχουν μαρτυρίες ξένων περιηγητών ή Ελλήνων, για εορτές, δρώμενα, αντιλήψεις και πρακτικές της καθημερινότητας ή θρύλους που συνδέουν σε τέτοιο βαθμό τη μυριόπαθη κοινωνία Αρβανιτών Κουντουριωτών (από τα Κούντουρα της βορειοδυτικής Αττικής), μετά την τουρκική απελευθέρωση, με το Ιερό της Δήμητρας. Αλλωστε, οι Κουντουριώτες έχτισαν τις καλύβες τους επάνω στον αρχαιολογικό χώρο. Κατόπιν, αργότερα, περί μάλλον τον 18ο αιώνα, έχτισαν το εκκλησάκι των Εισοδίων, την Παναγίτσα.

«Η εορτή των Εισοδίων της Θεοτόκου, σε πολλά ακόμη μέρη του ελληνικού χώρου, σφραγίζει το τέλος ή το μέσον της σποράς γι' αυτό και ο λαός τη λέει Αποσπορίτισσα ή Μεσοσπορίτισσα και τη θεωρεί προστάτιδα της σοδειάς (εισόδια), και «Αποσοδειά» και οι χριστιανοί εισάγουν συμβολικά στο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου «πολυσπόρια», σύμφωνα με την αρχαία συνήθεια.Οι Ελευσίνιοι παλαιότερα, αφού έβραζαν στα σπίτια τα πολυσπόρια τα έφερναν με ένα καρβέλι ψωμί στον ναό και ακολουθώντας πανάρχαιες συνήθειες τα μοίραζαν στο εκκλησίασμα, κρατώντας μέρος από αυτά για το σπίτι, τα ζώα και το χωράφι....Ο Μ. Nilsson χαρακτηρίζει τη λατρευτική συνήθεια των

πολυσπορίων-πανσπερμίας, που ανήκει στο στρώμα της λαϊκής θρησκείας, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα συνέχειας ανά τους αιώνες και ο Δημ. Λουκάτος παρατηρεί εύστοχα ότι στην Παναγία-Δήμητρα προσφέρεται «ευχαριστήρια πανσπερμία για το καλό που πέρασε και το καλό που πρέπει να συνεχιστεί» (Καμηλάκη-Πολυμέρου Α., «Από την πανσπερμία των αρχαίων στα φθινοπωρινά πολυσπόρια»).

Όπως αναφέρει ο Ε. Λιάπης, οι γυναίκες συνέχισαν συχνά την Παναγία με τη θεά Δήμητρα. Είχε επικρατήσει μάλιστα να τη λένε Αγία Δήμητρα. «Πίστευαν περισσότερο στην Αγία Δήμητρα». Ο ίδιος συγγραφέας, ο οποίος έκανε εκτεταμένες έρευνες για την Ελευσίνα, την ιστορία και τα ιδιαίτερα πολιτιστικά στοιχεία της, αναφέρει χαρακτηριστικά την εντύπωση που του είχε δημιουργηθεί: «οι κάτοικοι ζούσαν ταυτόχρονα σε δύο εποχές, τη δική τους και στην αρχαία».

Την ισχυρή παρουσία της αρχαίας θεάς στην καθημερινή ζωή των αγροτών τη βρίσκει κανείς σε αφηγήσεις και ζωντανούς μύθους και θρύλους, οι οποίοι ήταν διάχυτοι στην κοινωνική και λατρευτική ζωή έως και αρκετά μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ε. Λιάπης απόσπασμα από ελευσινιώτικο παραμύθι: «Την άγια μέρα που θάρθει η ξενιτεμένη κόρη, ελευθερωμένη από τους ληστές, θα ζωντανέψει η Άγια Δήμητρα και όπως τότε με την κόρη της Περσεφόνη, θα την αγκαλιάσει και θα τη φιλήσει γιατί δεν της έδωσαν να φάει σπόρους ροδιού. Θα βγουν οι παπάδες με τα ιερά άμφια, οι καμπάνες θα κτυπούν μόνες τους...».

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και ένας παλιός χορός στο *Καλλίχορο Φρέαρ*, ο οποίος τελούνταν έως και πριν από την αυγή του 20ού αιώνα μόνον από παντρεμένες γυναίκες, καταδεικνύοντας περίτρανα την απενοχοποιημένη, παρά την έντονη χριστιανική θρησκευτικότητα, επίκληση της θεάς Δήμητρας (βλ. *Παράρτημα 7,8*).

Σταδιακά, άρχισαν να εμφανίζονται στην περιοχή και οι πρώτες βιομηχανίες. Από τη δεκαετία του '30 άρχισε να μειώνεται η αξία της γεωργικής παραγωγής, λόγω της σταδιακής ανάπτυξης της βιοτεχνίας-βιομηχανίας που άλλαξε δραστικά τις οικονομικές και κοινωνικές δομές, αλλά και το φυσικό τοπίο, το οποίο έλαβε τη χαρακτηριστική βολή με τη δημιουργία του αεροδρομίου επί του Θριάσιου πεδίου το 1936. Με μεγάλη λύπη οι γεωργοί αντιμετώπισαν το γεγονός: «Το Θριάσιο ήταν η ίδια μας η ζωή. Ζούσαμε μαζί του, τρώγαμε το ψωμί που μας έδινε απλόχερα και δοξάζαμε τον Θεό και την Αγία Δήμητρα» (Λιάπης, 1993:64)

Μετά τον περιορισμό του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να μην είναι ελεύθερα προσπελάσιμος όπως παλαιότερα και τη μετατροπή του Θριάσιου πεδίου σε βιομηχανική περιοχή, όλα αυτά μετατράπηκαν σε σιωπηλή μνήμη, η οποία εκφράζεται με το άναμμα ενός κεριού την παραμονή της Παναγίας στις 20 Νοεμβρίου, στον εσπερινό, εντός του αρχαιολογικού χώρου.

7. Η σημασία του στοιχείου σήμερα

α. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του;

Ως μέλη της κοινωνίας της Ελευσίνας αισθανθήκαμε την ανάγκη να αποκωδικοποιήσουμε την ξεχωριστή αγάπη και την αγνή χαρά που οι πολίτες της πόλης αλλά και οι επισκέπτες αισθανόμαστε και μοιραζόμαστε για την τελετουργία της Παναγίτσας από παιδιά. Από την τρυφερή δηλαδή ηλικία που στα σπίτια μας δεν διανοείτο η μητέρα ή η γιαγιά μας να μην παρευρεθούμε στον εσπερινό της 20ής Νοεμβρίου.

Είχαν ήδη από τότε περάσει πολλά χρόνια που η κοινωνία μας είχε πάψει να είναι αγροτική. Είχε ήδη απωλέσει τη σχέση με τη γη. Απώλεσε την κατανόηση του κάματου, την αγωνία της καταστροφής της σοδειάς, αλλά και τη χαρά της καρποφορίας. Αποξενώθηκε από τη γη και την ανάγκη για την επίκληση των θείων δυνάμεων για τη βλάστησή της. Παρεμβλήθηκε κυρίως ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι συνέπειές του και κατόπιν η εκβιομηχάνιση, ο οικοδομικός οργανισμός, ο καταναλωτισμός. Έμεινε μόνον η αγάπη για την εορτή και η επιθυμία να ανάψει ένα κεράκι την 20ή Νοεμβρίου.

β. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία;

Στην Ελευσίνα είμαστε στην ευτυχή θέση να αντικρίζουμε καθημερινά και να περιδιαβαίνουμε ή να επισκεπτόμαστε, έναν σημαντικότατο τόπο. Θα ήταν ευχής έργον να αυξήσουμε τον αριθμό εκείνων των συμπολιτών μας, αλλά και της ευρύτερης κοινότητας, που θα κατανοήσουν βαθύτερα τη μακραίωνη καταγωγή των ψηγμάτων που έφτασαν σε εμάς, ώστε να διατηρήσουμε με έναν ουσιωδέστερο τρόπο τον εορτασμό της αγαπημένης μας Παναγίτσας.

Δεν θεωρούμε ότι η διατήρηση των εθίμων είναι υποχρέωση. Είναι κριτική διαδικασία η επιλογή συμμετοχής στη συνέχιση των εθίμων. Το μόνον που πρέπει να κάνουμε είναι να δώσουμε σε όλους, και κυρίως στα παιδιά μας, την ευκαιρία να μάθουν. Να τα βοηθήσουμε να ψηλαφίσουν το βάθος της παράδοσης, της ιστορίας, της μυθολογίας μας, ώστε να διευρύνουν τους ορίζοντές τους. Από αυτή τη διαδικασία μόνον κάτι καλό μπορεί να προοιωνίζεται για το μέλλον.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ντοκιμαντέρ «Αγέλαστος Πέτρα» του Φίλιππου Κουτσαφτή (2000) ενέπνευσε τις πρωτοβουλίες μας. Με υποβλητικό, εκφραστικό μέσο την ανάδειξη σκηνών από τον τρέχοντα βίο και την ενδεχόμενη σύνδεση με το ιστορικό πλαίσιο του τόπου, ευαισθητοποίησε, θύμισε, δίδαξε και παρότρυνε εντέλει την τοπική και ευρύτερη κοινωνία.

γ. Συμμετείχε και πώς η κοινότητα στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς;

Τα μέλη του συλλόγου είναι Ελευσίνιοι που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ελευσίνα. Φέρουν προσωπικές μνήμες από τον εορταστικό εσπερινό. Με το πέρασμα του χρόνου, μεγαλώνοντας και εμβαθύνοντας, ανέδειξαν το έθιμο και επανέφεραν την παρασκευή του πολυσπορίου. Ενεπλάκησαν επιστήμονες λαογράφοι, οι οποίοι φώτισαν τις σχέσεις παλαιάς και νέας τελετουργίας.

Με προτροπή του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού μέλη του συλλόγου «το Αδράχτι», ανέλαβαν την τεκμηρίωση του εθίμου, έχοντας ως οδηγό το βίωμα και πλείστα βιβλία και κείμενα. Ο Σύλλογος συνέλεξε, επίσης, προφορικές μαρτυρίες των γηραιότερων μελών για τον εορτασμό και την κατάνυξη που το συνόδευε ανέκαθεν, όπως το βίωσαν οι ίδιοι ή οι γονείς τους.

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο στις νεότερες γενιές σήμερα;

- Από γενιά σε γενιά, με τη συμμετοχή στο έθιμο.
- Μέσα από σχετικές δράσεις του «Αδραχτιού», όπως:
 - Διοργάνωση Μαθητικών Διαγωνισμών, με σχετικό θέμα, όπου συμμετέχουν σχολεία της ευρύτερης περιοχής.
 - Διανομή ενημερωτικού φυλλαδίου για το έθιμο.
 - Σταδιακή ανάδειξη του Μουσείου του Λαογραφικού Συλλόγου Ελευσίνας «το Αδράχτι» ως σημείου συγκέντρωσης κατά την 20^η Νοεμβρίου, για τη συμμετοχή στην παρασκευή του πολυσπορίου.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

- Το έθιμο διαφυλάσσεται από τους ίδιους τους κατοίκους με ανανεωμένο ζήλο κάθε χρόνο. Από την ίδρυση του Λαογραφικού Συλλόγου «Το Αδράχτι» το έτος 2002, άρχισαν να γίνονται ενέργειες κατανόησης και επιστημονικής προσέγγισης της τελετουργίας του εθίμου.

- Ζητήθηκε η συνδρομή της Δρ. Α. Πολυμέρου-Καμηλάκη και το Αδράχτι με τη στήριξη του Δήμου Ελευσίνας εξέδωσε ενημερωτικό φυλλάδιο για την Παναγία Μεσοσπορίτισσα.
- «Το Αδράχτι» με παρασκευή του πολυσπορίου έχει αναδείξει μια πτυχή του εθίμου, που είχε σβήσει. Στο Μουσείο του Συλλόγου στην οδό Ιάκχου γίνεται την 20ή Νοεμβρίου το πρωί η παρασκευή του μίγματος των δημητριακών και οσπρίων, ώστε να διανεμηθεί μετά τον Εσπερινό.
- Το 2019 με την προτροπή της αρμόδιας Διεύθυνσης του Υπουργείου Πολιτισμού, αποφασίστηκε από το Αδράχτι η γραπτή τεκμηρίωση του εθίμου στη μορφή του παρόντος «Δελτίου Στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς»

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

- Η εγγραφή του εθίμου, τόσο στον Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, όσο και ακολούθως, στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, θα συμβάλει στη διαφύλαξη, ανάλυση, κατανόηση & ανάδειξη του στοιχείου.

9. Βιβλιογραφία

Αλεξοπούλου-Μπάγια, Π., (1985), *Ιστορία της Ελευσίνας, από την Προϊστορική μέχρι τη Ρωμαϊκή περίοδο*, Ελευσίνα: Εκδ. Δήμου Ελευσίνας

Καμηλάκη-Πολυμέρου Α., «*Από την πανσπερμία των αρχαίων στα φθινοπωρινά πολυσπόρια των νεοελλήνων*», Εκδ.:ΠΑΚΠΠΑ Δήμου Ελευσίνας

Κουρουνιώτη Κ(1934) «*Παλαιοχριστιανική Ελευσίς*», «*Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*», Τεύχος 13 (σελ 519-530). Αθήνα, Εκδ. Ι.Ν Σιδέρης. Επιμέλεια Γ Δροσίνης

Καργάκος Σ., (2000), *Αλβανοί-Αρβανίτες-Ελληνες*, Αθήνα: Εκδ. Ι.Σιδέρης

Λιάπης, Ε.,(1993), *Η Ελευσίνα στα νεότερα χρόνια*, Ελευσίνα: Αισχύλειος Δημοτική Βιβλιοθήκη

Μεθενίτης, Α., (1971), *Το χρονικό της Λεψίνας: από την κατάργηση της αρχαίας λατρείας ως το 1925*, Αθήνα: (επανεκδόση το 2014 από τον Λαογραφικό σύλλογο Ελευσίνας “Το Αδράχτι”)

Μοναχολιά Γ.,1982, *Η Ελευσίνα του χθές και του σήμερα*, Ελευσίνα, Εκδ:Α.Γ.Μοναχολιά

Μυλωνάς Γ.(2010), *Ελευσίς & Ελευσίνα Μυστήρια*, Ελευσίνα: Εκδ.Κυκεών tales

Μυστακίδης Β. (1887) «*Εντυπώσεις εξ Ελευσίνος*», Εφημερίς, αρ. φύλ. 104, 14.04.1887: 3-4

Παπαγγελή, Κ., (2002), *Ελευσίνα ο αρχαιολογικός χώρος και το Μουσείο*, Αθήνα: Εκδ. ΟΛΚΟΣ, Ίδρυμα Ι Λάτση

Σφυρόερα, Β., (1985), *Η ιστορία της Ελευσίνας: από τη Βυζαντινή περίοδο μέχρι σήμερα*, εκδ. Δήμου Ελευσίνας, Ελευσίνα: εκδ. Δήμου Ελευσίνας

Πρακτικά Συνεδρίου, «1^{ος} & 2^{ος} Συμβολικός Ιερός Άροτος Ράριου Πεδίου», Εκδ.: Κέντρον Ελευσινιακών Μελετών «ΔΑΕΙΡΑ»

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

α. Κείμενα (πηγές, αρχαιακά τεκμήρια κτλ.)

β. Χάρτες

γ. Οπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.)

(Βλ. Παράρτημα 10)

δ. Διαδικτυακές πηγές (υπερσύνδεσμοι)

<https://www.kairatos.com.gr/Elefsis.pdf> - *Ελευσίνα ο αρχαιολογικός χώρος και το Μουσείο, Καλλιόπη Παπαγγελή*

[Αγέλαστος Πέτρα, Φίλιππος Κουτσαφτής](#)

<https://www.cnn.gr/2016>

<https://www.lifo.gr/2018>

<https://www.gowestathens.gr/2018>

<https://www.protothema.gr/2019>

<https://elefsina.gr/2019>

11. Στοιχεία συντάκτη του Δελτίου

α. Όνομα Συντακτών : Λαογραφικός Σύλλογος Ελευσίνας «το Αδράχτι», μέσω των μελών του Ευδοκίας Καραβασίλη, Παντελίτσας Τσαλιμοπούλου

β. Ιδιότητα Συντάκτη/-ών : Ευδοκία Καραβασίλη - Γραμματέας Λαογραφικού Συλλόγου Ελευσίνας «Το Αδράχτι», Παντελίτσα Τσαλιμοπούλου, Πρόεδρος Λαογραφικού Συλλόγου Ελευσίνας «Το Αδράχτι»

γ. Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου: Ελευσίνα, Μάιος 2018 - Ιούνιος 2020

12. Τελευταία συμπλήρωση / επικαιροποίηση του Δελτίου

**NATIONAL INVENTORY
OF INTANGIBLE CULTURAL
HERITAGE
OF GREECE**

**INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ELEMENT
BULLETIN**

***PANAGIA MESOSPORITISSA*
FEAST OF THE VIRGIN MARY AT THE ANCIENT
RUINS OF ELEUSIS**

1. Brief presentation of the Intangible Cultural Heritage Element

a. The name under which the element is recognized by its bearers:

Panagia Mesosporitissa [*Παναγία Μεσοσπορίτισσα* – Virgin of the mid-sowing season], *Eortitis Panagitsas sta “Archaia”* [*Εορτή της Παναγίτσας στα «Αρχαία»* - Feast of the Little Virgin at the “Ancient Ruins”]

b. Other name(s): *Eisodia tis Theotikou* [*Εισόδια της Θεοτόκου* - Presentation of the Mother of God at the Temple]

c. Brief Description:

On the Eve of the Feast of the Presentation of the Virgin Mary at the Temple, November 20, Evensong is held in the chapel of *Panagitsa* [*Παναγίτσα* - Little Virgin], on the hilltop, within the archaeological site of Eleusis. This ritual takes place at the exact location where the Eleusinian Mysteries were held. The setting is evocative. Following the service, the churchgoers distribute the semi-sweet bread and taste the *polyspori* [*πολυσπόρι* – multi-seed], the offering of *panspermia* [*πανσπερμία*] to the Virgin.

d. ICH Domain:

- oral traditions and expressions
- performing arts
- social practices – rituals – festive events
- knowledge and practices concerning nature and the universe
- traditional craftsmanship
- other

e. Region where the element is to be found:

Eleusis in Attica (archaeological site)

f. Key words:

Panagitsa [Παναγίτσα - Little Virgin], *Panagia Mesosporitissa* [Παναγία Μεσοσπορίτισσα - Mesosporitissa Virgin], *Agia Dimitra* [Αγία Δημήτρα], *Artoklasia* [Αρτοκλασία - the breaking of the loaves], *Panspermia* [Πανσπερμία], *Polyspori* [Πολυσπόρι]

2. Identity of the bearer of the ICH element

a. Who is/are the bearer(s) of the ICH element?

- Citizens of the Municipality of Eleusis, neighbouring Municipalities, but also from other regions of Greece, who come to Eleusis for the event
- “*To Adrachti*” [«*To Adράχτι*» - “The Spindle”], the Folklore Society of Eleusis
- The Municipality of Eleusis
-

b. Headquarters/location

Archaeological site of Eleusis

“*To Adrachti*” Folklore Society

Iakchou 19

Postcode: 19200, Eleusis

Tel. 2015562680

e-mail: adrahti2002@yahoo.gr

c. Further information regarding the element:

Contact persons:

Name: Pantelitsa Tsalimopoulou

Capacity: Chairperson

Name: Evdokia Karavasili

Capacity: Secretary

E-mail: adrahti2002@yahoo.gr, ekaravassili@otenet.gr

3. Detailed description of the ICH element, as found today

The location of the chapel of the Virgin Mary, the preceding centuries’ old worship of the goddess Demeter, the mid-sowing season [*mesospora – μεσοσπορά*] and the ageless invocation of the deities for their grace during the period of cultivation, constitute a background combining a multitude of elements and conferring uniqueness to the custom.

On the Eve of the feast of the Presentation of the Virgin Mary at the Temple, Evensong is held in the chapel of *Panagitsa*, within the archaeological site of Eleusis. Early in the afternoon, around 3 p.m., the worshippers, mainly women, carrying baskets with loaves of bread, slowly

climb the hill above the archaeological site, either from the East side of the rock, or from the plateau on the southern side, above the ancient *Telesterion* [Τελεστήριο]. They proceed cautiously, either in groups, deep in conversation with friends and neighbours, or singly. The women of Eleusis have started preparations from the previous day. Some prepare the semi-sweet bread, using traditional methods. They iron the white, embroidered tablecloths which will be laid in the baskets where the loaves are placed. They have to be carefully ironed, particular attention being paid to the embroideries and lace borders.

Soon, crowds of worshippers start gathering, following the same route. They cross the *Megala Propylaea* [Μεγάλα Προπύλαια], the *Callichoron Frear* [Καλλίχορον Φρέαρ – the well] on the left, the *Mikra Propylaea* [Μικρά Προπύλαια], the *Ploutoneion* [Πλουτώνειον] on the right and the *Agelastos Petra* [Αγέλαστος Πέτρα - the Mourning Rock]. The last section of the *Iera Odos* [Ιερά Οδός - Sacred Way] rises steeply. However, the sea of Salamis, straight ahead, offers a fresh breath of air. The horizon is open on all sides, except for the West which still remains hidden by the hill. To the eyes of the worshipper, with every few steps, a different aspect of the contoured terrain is revealed. The marble elements of the Eleusinian Sanctuary prevail, and the ancient inscriptions, which everyone attempts to read. They definitely manage to read the small inscriptions placed here and there by the Archaeological Department or bring back to memory older ones. They turn their gaze to the walls, alternately towards the sea and the *Telesterion* [Τελεστήριον], then towards the hill. New visitors do not cease taking photographs.

Having reached the last, steep, marble steps, the pretty belfry becomes visible first, and then the simple, gray-white church of *Panagitsa*. Gathered in the church grounds, are neighbours, acquaintances, friends and relatives who now live in Athens and its environs, but who, nevertheless invariably gather to worship *Panagitsa*. The elderly are clearly exhausted by the steep climb and the weight of the baskets. However, they are content. “Will we be blessed to return next year?” they wonder.

The baskets are placed directly on the ground, outside the chapel. At the entrance to the chapel, there is a candelabrum where the churchgoers may place their lit candles. Those making offerings, place their candles on the loaves. They will be lit later, around 16.30, when the priest comes out of the chapel to bless the offerings and chant “*Let us pray to the Lord for fertility of the land and peaceful times*”.

The sun is now setting, filling the sky with glowing colours. The Eleusinian sanctuary was, indeed, built in a unique location. The burning candles on the loaves of bread and the candlelight reflected on all the faces looking down at the ground transform the small churchyard of *Panagitsa* into a monastic place of worship. One could say that the worshippers show the religious respect, emotions and reactions one may come across in a rejoicing monastic space, where ancient and new co-exist amicably. After all, it is not so long ago – in the 70s – when a friend’s grandmother said she lit “one candle for the Virgin and another for Saint Demeter”.

Once the sun has finally set and the service has ended, the baskets with the loaves are placed on the ancient marble ruins and are then joyfully cut and shared amongst the congregation, while wishes are exchanged. Every year, new visitors are astounded by how evocative the place is. For centuries, this spot has served as a place of worship and invocation towards the Goddess Demeter and the Virgin Mary, in whose identity all the mothers of antiquity were reincarnated. In Eleusis, in particular, according to written records, all invocations to the Virgin were made without ever forgetting Demeter, through identification.

The service having ended, the congregation now descends the hill treading more

lightly, the baskets almost empty. Quietly, joyfully. Every single member of the congregation has kept “some bread for home”, folded neatly in a white napkin. All those making an offering have saved a few pieces for some family member, a neighbour, a friend, who were unable to attend. A blessed piece of bread, to spread the Holy Grace.

Outside the main entrance to the archaeological site, “*To Adrachi*” [«*To Adράχτι*» - “The Spindle”], having prepared the “*polyspori*” [πολυσπόρι], are offering it to all those descending from the hilltop. It is a mixture of grains, legumes and spices. Up until the early 20th century, in Eleusis, it was regularly prepared, while the Eleusinian society was still predominantly rural. The custom of the *polyspori* faded away and was revived in 2014 as an expression of contemporary local cultural heritage. Participants ask for it and find pleasure in tasting it.

Having partaken of this final “offer”, people long for conversation and contact. The congregation talk about the service, the priest, the *psaltes* (cantors), the weather, the baskets of loaves, the latest town news. Several people prolong the amicable gatherings at one of the charming establishments on the main square or the large pedestrian area of Eleusis.

It is just after 5 in the afternoon. Yet, within barely two hours, the participants, as well as the place, have experienced a deeply significant event.

4. Location/facilities and equipment connected to the performance/practice of the ICH element.

On the hilltop above the antiquities, overlooking the *telesterion* [τελεστήριον] of the Eleusinian Mysteries and the *Ploutoneion* [Πλουτώνειον] – namely, the entrance to the cave through which, as the myth has it, Persephone was led to the underworld by Pluto – stands the chapel of the Presentation of the Virgin Mary at the Temple, known locally as *Panagitsa* [Παναγίτσα - Little Virgin]. Kalliope Papaggeli, in her book *Eleusis, the archaeological site and the Museum*, states: “Following the Sacred Way, the visitor sees to his right, straight after the Ploutoneion, a tiered platform, carved in the steep rock. The post-byzantine chapel of the Virgin Mary, another landmark of the site, stands at the hilltop. Indeed, the hill of the archaeological site and this little chapel dominate the city centre and are visible from most spots.”

The chapel dates from the Ottoman era. It is a simple, stone-built, stuccoed small oblong structure. Its only “ornament” is the small curved section which protrudes towards the East, marking the area of the *Ieron* [Ιερόν - Sanctuary] externally, with roof tiles placed in a semi-circle. One of two small perpendicular openings is to be found on the Sanctuary. The other one is directly opposite, above the entrance. There are no windows. It has a simple, pitched roof in a gray/off-white colour. The date of construction can only be determined indirectly.

Despite its particularly austere exterior, the interior has exceptional frescoes which, regretfully, have been severely damaged. Besides the scratches and the erasing of the saints’ eyes, unfortunately a large number of names have been carved on the walls and the lower part of the walls has been whitewashed as an unfortunate form of embellishment, which was attempted at some moment in the past. All the frescoes and the dome are covered in soot.

The baskets with loaves are placed on the ground, in the churchyard. They take up considerable space on this small plateau, and are lined up next to each other, carefully, so that no space is wasted. The worshippers stand around the baskets, forming a natural barrier to the breeze which usually blows, so the little candles placed on the loaves, which have been lit at the right moment during the service, are not extinguished.

As already mentioned, following Evensong, as the worshippers exit the archaeological site, they come across the long table laid by “*To Adrachi*”, the Folklore Society, where they find the *Polyspori*. On 20 November, the weather is usually quite chilly, while the climb and descent to and from the archaeological site, combined with prolonged standing during the service, bring on a pleasant exhaustion. This means, that the offer of the *polyspori* is more than welcome as a pick-me-up at the end of the celebration.

Since 2014, when the long table was first set up with the pots of the women-members of “*To Adrachi*”, to distribute the broth with the grains, there have been gradual changes, aiming primarily to maintain the necessary conditions of hygiene, thus reflecting the tendencies of our times. Since 2018, the *polyspori* is less of a slurry, herbs are added, and it is served immediately after its preparation in heat-insulating cups with lids. These new practices make it easier to carry the *polyspori* home to those family members who were unable to attend.

The *polyspori* is prepared within the premises of the Folklore Society Museum, in the morning of 20 November. Lentils, beans, wheat, chickpeas, are cooked separately, enough so as to retain some firmness. They are then all boiled together, with sugar. Once the mixture has cooled sufficiently, cooked maize is added, together with raisins, grape molasses (*petimezi* – *πετιμέζι*), cinnamon, and pomegranate seeds. Added grated orange peel lends its aroma to the *polyspori*.

Preparations have a festive air. Those members of the Society who, in the previous days, have taken on duties for the preparation, but also relatives, neighbours with pre-school age children, will drop by the Society’s premises, even briefly, to inspect, greet the members, ask questions, and help themselves to some of the food that the members have brought with them, and have a short drink. There is genuine excitement at participating in the local feast preparations.

5. Products or material goods in general, which are the outcome of the ICH element’s performance/practice

No products or material goods are derived.

6. Historical facts relating to the ICH element

The leading mystic rite of the ancient world, the Eleusinian mysteries, took place between the 15th and 23rd day of the month of *Voedromion* [*Βοηδρομιών*] at the exact location where the present-day ceremony is held.

Mythology specifies the Thriassian Plain, together with its neighbouring Rario Plain to the west, irrigated by the Eleusinian Kifissos, as the place where the Goddess Demeter taught Triptolemos, the Prince of Eleusis, how to cultivate the land, offering him a grain of wheat as a gift. On an ancient Eleusinian coin, Triptolemos is depicted on a winged chariot, holding sheaves of wheat, ready to fly around the Universe to spread the sacred grain. This is narrated in the famous Homeric Hymn to the Goddess Demeter.

The offering of bread (*artoklasia* - *αρτοκλασία*) and the *polyspori*, are a joint worship ritual in Christian acts of worship, as experienced by Christians today. However, there is an ancient equivalent to the bread offered in Eleusis. As noted by Ms K. Papaggeli: “it seems possible that on the 20th of the month of Voedromion, sacrifices took place in the Sanctuary; ... it is surmised, that is when the offer was made of the “*pelanos*” [*πέλανος*], a large bread prepared with wheat from the Rarian Plain in Eleusis”. (Papaggeli, K., 2002, *Eleusina: O arxhaeologikos choros kai to Mouseio* [*Ελευσίνα: Ο αρχαιολογικός Χώρος και το Μουσείο / Eleusis: the Archaeological Site and the Museum*])

In the month of *Boedromion*, before the Great Eleusinian Mysteries commenced, the organizers, through an invitation issued to all Panhellenes, encouraged all known cities of the world to bring their offers of fruits to Eleusis, in honour of the goddess.

Mentions of *panspermia* are connected to the existence of an oversized (three times the size of a human) Caryatid [*kistoforos karyatis* - κιστοφόρος καρυάτις – a caryatid carrying a *kystis*, a cylindrical box] the greater part of which was found buried in the archaeological site, known – until 1801 when she was stolen – as Saint Demeter. This statue, which held a prominent place in the lives of inhabitants, is frequently mentioned by local and foreign researchers and travellers; they noted that farmers from Eleusis and the broader region would offer fruits and would invite the village priest to pray “for fertility of the fruits of the earth” lighting candles and frankincense.

The blessed grain was mixed with the remaining seeds, to ensure having a bountiful crop, a common practice in the external worshipping rites of the Eleusinian Mysteries. There, too, the blessed seeds of the Sanctuary’s large storerooms, were sold to the initiated, to enhance their own crops.

From the moment that Christianity was established as the official religion, the old religious centres declined. Numerous ancient temples were converted to Christian churches. However, collective memory and oral tradition of the inhabitants of such religious centres and broader regions, clearly, did not adapt in the same manner, especially in eras when humans were still inextricably bound to nature, since their existence was experientially connected to it. Oral tradition was transmitted in a more poignant fashion, as an element of social communication.

The city of Eleusis was destroyed in 396, by Alaric (Alaricus) and the Visigoths. During the 4th and 5th century A.D., the city retained, almost intact, the form it had over the last years of the Roman era. From that point, and up until the 13th century, there are no historical references, or none have been discovered/researched yet.

Towards the end of the 14th century, there was an increase in the population of the region, as a result of the settlement of *Arvanites* [*Αρβανίτες*]. The first collective settlement of *Arvanites* took place by invitation of the Emperor Ioannes Kantakouzenos (1341-1355). The first settlement of Attica took place in 1382 during the Frankish occupation, once again, upon invitation.

It is wonderful to come across sources, which provide evidence by foreign or Greek travellers, regarding celebrations, events, beliefs and practices of daily life, or legends connecting to such an extent the long-suffering society of *Kountouriotēs Arvanites* [*Κουντουριώτες Αρβανίτες* - from Kountoura in Northwestern Attica), following the liberation from Ottoman rule, to the Sanctuary of Demeter. Anyway, the *Kountouriotēs* built their huts right on the archaeological site. Later, probably around the 18th century, they built the chapel of the Presentation of the Virgin Mary, *Panagitsa*.

“In many parts of the Greek world, the feast of the Presentation of the Virgin at the Temple, still marks the end or the middle of the sowing season, which is why she is also called *Aposporitissa* [*Αποσπορίτισσα* - at the end of the sowing season] or *Mesosporitissa* [*Μεσοσπορίτισσα* - in the middle of the sowing season], and “*Aposodeia*” [*Αποσοδεία*], considering her to be the protectress of crops. Christians thus symbolically introduce “*polysporia*” to the church of the Presentation of the Virgin, following ancient customs. In the past, Eleusinians, having prepared the *polysporia* at home, would bring them to church, with a loaf of bread and, following centuries-old traditions, would distribute them to the congregation, keeping part of them for home, animals and field.... M. Nilssen characterizes this worshipping rite of *polysporia-panspermia*, which falls within the context of folk religion, as one of the most typical examples of continuation through the centuries, and Dim. Loukatos

aptly notes that it is “*panspermia* of thanks” that is offered to the Virgin/Demeter, “for the good that has been and the good that must continue” (Kamilaki-Polymerou, A. “*Apo tin panspermia ton archaeon sta fihinoporina polysporia ton neoellinon*” [“*Από την πανσπερμία των αρχαίων στα φθινοπωρινά πολυσπόρια των νεοελλήνων*” - From the panspermia of antiquity to the autumn polysporia of modern Greeks).

As E. Liapis points out, women frequently confused the Virgin with the Goddess Demeter. In fact, it was common for her to be referred to as Saint Demeter. “They believed more in Saint Demeter.” The same author, who has done extensive research on Eleusis, its history and its unique cultural characteristics, mentions the particular impression made on him: “inhabitants lived simultaneously in two eras, their own contemporary one and antiquity”.

How powerful the presence of the ancient goddess was in farmers’ daily life can be noted in narratives and living myths and legends, which were omnipresent in their social life and worship, until after World War I. Evangellos Liapis refers to an excerpt from an Eleusinian folk tale: “On the holy day, when the girl who has travelled to foreign lands is set free by bandits, Saint Demeter will come to life and as in the past, with her daughter Persephone, she will embrace and kiss her, because she was not offered pomegranate seeds to eat. Priests will come out, wearing their sacred vestments and church bells will ring out on their own...”.

Within the same framework, falls an old dance at *Kallichoro Frear* [*Καλλίχορον Φρέαρ* - Well of the beautiful dance], which was danced up until the early 20th century only by married women, clearly demonstrating the guilt-free invocation to the goddess Demeter, despite the omnipresent Christian religiosity.

Gradually, the first industrial plants appeared in the area. From the 30s onwards, the value of agricultural production gradually declined as a result of the steady growth of the industrial sector, which drastically altered both economic and social structures, as well as the natural landscape. The last straw was the construction of the airport on the Thriasian Plain in 1936. With great sorrow, farmers had to accept the fact: “The Thriasian plain was our whole life. We lived with it, we ate the bread it generously offered us, and we praised God and Saint Demeter” (Liapis, 1993: 64).

Following the enclosure of the archaeological site, which meant it was no longer freely accessible, and the conversion of the Thriasian Plain into an industrial zone, everything became a silent memory, expressed through the lighting of a candle on the eve of the Virgin’s feast on 20 November, during Evensong, within the archaeological site.

7. The significance of the element nowadays

a. What is the significance of the element to the community/its bearers?

As members of the community of Eleusis, we felt the need to decipher the deep love and pure joy that the city’s inhabitants, and visitors also, have felt and shared since childhood for the ritual of *Panagitsa*. It goes back to our tender age, when our mothers or grandmothers thought it inconceivable not to attend the Evensong of 20 November.

It had already been many years since our community had ceased being a rural one. Its connection to land had been lost. We had lost our understanding of labour, the agony and the fear of crops being destroyed, as well as the joy of fecundity. We became estranged from the earth and the need to invoke divine powers for its flowering and sprouting. Furthermore, World War II and its aftermath interceded, followed by industrialization, the construction boom, consumerism. All that remained was our love for this festive event and the wish to light a candle on 20 November.

b. What is the significance of the element for contemporary Greek society?

In Eleusis, we have the privilege, on a daily basis, of gazing upon, walking amongst or visiting a place of exceptional importance. We could wish for nothing better than to increase the number of our fellow citizens and the broader community that are able to deeply comprehend the centuries-old origins of these fragments that have reached us through time, so we may preserve the celebration of our beloved *Panagitsa* in the most profound manner.

We do not believe that the preservation of customs is an obligation. The option to participate in the continuation of customs is a critical process. All we need to do is to offer everyone, our children in particular, the opportunity to learn. We can help them discover the depth of our traditions, our history and mythology, so they may broaden their horizons. This process only holds good things in store for the future.

We ought to point out that “*Agelastos Petra*” [«*Αγέλαστος Πέτρα*» - the “Mourning Rock”], the documentary by Filippos Koutsaftis (2000) was the inspiration behind our initiative. Highlighting scenes from current daily life and the possible link to the historical framework of the place, in an imposing, expressive manner, he sensitized, reminded, taught and eventually inspired the community, at a local and broader scale.

c. Did the community participate in the preparation for the element’s inscription in the National Registry of Intangible Cultural Heritage, and how?

The Society members are Eleusinians, born and raised in Eleusis. They all have personal memories from the festive Evensong. As they grew up, with the passing of time, and looking at the custom in greater depth, they highlighted it and revived the preparation of the *polyspori*. Folklore experts became involved, highlighting the connection between old and new ritual.

With the encouragement of the Ministry of Culture and Sports, members of “*Adrachti*” Society undertook the documentation of the custom, guided by their own experiences and a large number of books and texts. The Society also collected older members’ oral testimonies concerning the celebrations and the pervasive atmosphere of reverence, as experienced by themselves or their parents.

8. Safeguarding/Promotion of the element

a. How is the element passed down to younger generations today?

- From one generation to the next, through participation in the event.
- Through related actions of “*Adrachti*”, such as:
 - Organization of School Competitions on a related topic, with the participation of regional schools.
 - Distribution of an information leaflet regarding the custom.
 - Gradual highlighting of “*Adrachti*” Folklore Society Museum of Eleusis as a meeting point on 20 November, for the preparation of the *polyspori*.

b. Measures taken in the past or being implemented at present for the

safeguarding/ promotion of the element (at a local, regional or broader level).

- The custom is safeguarded by the inhabitants themselves, with renewed ardour each year. Since the establishment of “*Adrachti*” Folklore Society, in 2002, actions have been taken to comprehend and apply a scientific approach to the custom’s rituals.
- The collaboration of Dr. A. Polymerou-Kamilaki was requested and “*Adrachti*”, with support from the Municipality of Eleusis, published an information leaflet on the Mesosporitissa Virgin.
- Through the preparation of the *polyspori*, “*Adrachti*” has highlighted an aspect of the custom which had become obsolete. In the morning of 20 November, at the Society’s Museum, in Iakchou Street, the mix of cereals and pulses is prepared for distribution after Evensong.
- In 2019, urged by the competent Directorate of the Ministry of Culture, it was decided by “*Adrachti*” to proceed with the written documentation of the custom, in the format of the present Bulletin of Intangible Cultural Heritage Element”.

c. Proposed Measures for Safeguarding/Promotion for Future Implementation (at a local, regional or broader scale)

The inscription of the custom in the National Registry for Intangible Cultural Heritage of Greece and, in turn, in UNESCO’s Representative List of Intangible Cultural Heritage, will contribute towards the safeguarding, analysis, comprehension and promotion of the element.

9. Bibliography

- Αλεξοπούλου-Μπάγια, Π., (1985), *Ιστορία της Ελευσίνας, από την Προϊστορική μέχρι τη Ρωμαϊκή περίοδο*, Ελευσίνα: Εκδ. Δήμου Ελευσίνας
- Καμηλάκη-Πολυμέρου Α., «*Από την πανσπερμία των αρχαίων στα φθινοπωρινά πολυσπόρια των νεοελλήνων*», Εκδ.: ΠΑΚΠΠΑ Δήμου Ελευσίνας
- Κουρουνιώτη Κ. (1934) «*Παλαιохριστιανική Ελευσίς*», «*Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*», Τεύχος 13 (σελ 519-530). Αθήνα, Εκδ. Ι.Ν Σιδέρης. Επιμέλεια Γ Δροσίνης
- Καργάκος Σ., (2000), *Αλβανοί-Αρβανίτες-Ελληνες*, Αθήνα: Εκδ. Ι.Σιδέρης
- Λιάπης, Ε., (1993), *Η Ελευσίνα στα νεότερα χρόνια*, Ελευσίνα: Αισχύλειος Δημοτική Βιβλιοθήκη
- Μεθενίτης, Α., (1971), *Το χρονικό της Λεψίνας: από την κατάργηση της αρχαίας λατρείας ως το 1925*, Αθήνα: (επανεκδοση το 2014 από τον Λαογραφικό σύλλογο Ελευσίνας “Το Αδράχτι”)
- Μοναχολιά Γ., 1982, *Η Ελευσίνα του χθές και του σήμερα*, Ελευσίνα, Εκδ.: Α.Γ.Μοναχολιά
- Μυλωνάς Γ. (2010), *Ελευσίς & Ελευσίνα Μυστήρια*, Ελευσίνα: Εκδ. Κυκεών tales
- Μυστακίδης Β. (1887) «*Εντυπώσεις εξ Ελευσίνος*», Εφημερίς, αρ. φύλ. 104, 14.04.1887: 3-4
- Παπαγγελή, Κ., (2002), *Ελευσίνα ο αρχαιολογικός χώρος και το Μουσείο*, Αθήνα: Εκδ. ΟΛΚΟΣ, Ιδρυμα Ι Λάτση

Σφυρόερα, Β., (1985), *Η ιστορία της Ελευσίνας: από τη Βυζαντινή περίοδο μέχρι σήμερα*, εκδ. Δήμου Ελευσίνας

Πρακτικά Συνεδρίου, «1^{ος} & 2^{ος} Συμβολικός Ιερός Άροτος Ράριου Πεδίου», Εκδ.: Κέντρον Ελευσινιακών Μελετών «ΔΑΕΙΡΑ»

10. Additional Documentation

- a. Texts (sources, archival evidence, etc.)
- b. Maps
- c. Audiovisual evidence (plans, potographs, sound archives, videos, etc.) (*See Appendix 10*)
- c. Online resources (hyperlinks)

<https://www.kairatos.com.gr/Elefsis.pdf> - *Eleusis, the archaeological site and the Museum*, by Kalliope Paraggeli

[Αγέλαστος Πέτρα, Φίλιππος Κουτσαφτής](#)

<https://www.cnn.gr/2016>

<https://www.lifo.gr/2018>

<https://www.gowestathens.gr/2018>

<https://www.protothema.gr/2019>

<https://elefsina.gr/2019>

11. Particulars of the Bulletin's authors

- a. Authors' names: "Adrachti" Eleusis Folklore Society, through its members Evdokia Karavasili, Pantelitsa Tsalimopoulou
- b Capacity of Author(s): Evdokia Karavasili – Secretary of "Adrachti" Cultural Society of Eleusis, Pantelitsa Tsalimopoulou, Chairperson of "Adrachti" Folklore Society of Eleusis.
- c. Place and date of the Bulletin's compilation: Eleusis, May 2018 – June 2020

12. Last additions / updating of the Bulletin